

KÜLTÜR MİRASINA İLİŞKİN KORUMA POLİTİKALARI VE UYGULAMALARINDA KAMU YARARI İLKESİ¹

Yasemin SARIKAYA LEVENT

Yrd. Doç. Dr.
Mersin Üniversitesi
Mimarlık Fakültesi
Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
E-posta: yaseminlevent@mersin.edu.tr

Özet: Bir çok değeri içerisinde barındıran ve insanlığın ortak mirası olan taşınmaz kültür varlıkları, yaşadığımız yapı çevrenin önemli unsurlarındandır. Kültür varlıklarının etkin bir biçimde korunması ve gelecek nesillere aktarılması kamusal bir görev ve toplumsal bir sorumluluktur. Koruma politikaları ve uygulamalarının meşruiyetini sağlayan kamu yararı ilkesi, koruma adına mülkiyet haklarının kısıtlandığı alanlarda önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ilke gereğince korumadan kaynaklı maliyetlerin kamu tarafından paylaşılması gerekmektedir. Ancak bu maliyetler genellikle taşınmaz koruma kararlarına tabii olan mülk sahipleri ya da kullanıcılar üzerine yüklenmektedir. Bu durumda, koruma alanlarında bulunan mülk sahipleri ya da kullanıcılar koruma kararlarını benimseyememekte, kararların nasıl iptal edilebileceği, esnetilebileceği ya da delinebileceği yönünde çözümler bulmaya çalışmaktadırlar. Tüm bu süreçte kültür varlıkları zarar görebilmekte, koruma süreci sekteye uğrayarak zorlaşmakta ve kamu yararı adına gelişmenin sınırlandırıldığı bu alanlarda sosyal adalet kavramı aşınmaktadır. Bu çalışma, taşınmaz kültür varlıklarına ilişkin koruma politikaları ve uygulamalarını kamu yararı çerçevesinde tartışmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, çalışmanın ilk bölümünde korumada kamu yararının dayanağı olan taşınmaz kültür varlıkları ele alınarak, içerdikleri değerler detaylı bir biçimde incelenecektir. İkinci bölümde koruma politikaları ve uygulamalarında kamu yararının yeri ve önemi tartışılacak; ardından, çalışmanın üçüncü bölümünde, koruma sürecinde yaşanan olumsuzluklar ve sıkıntılar ortaya koyulacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise koruma politikaları ve uygulamalarında sorgulanan ve zedelenen kamu yararı ilkesinin yeniden nasıl tesis edilebileceği yönünde bir tartışma yürütülecektir.

Anahtar Kelimeler: koruma politikaları, taşınmaz kültür varlıkları, kamu yararı

Public Interest in Cultural Heritage Conservation Policies and Implementations

Abstract: Being common heritage of all humanity and having different values, immovable cultural heritage is important element of the built environment. It is a public task and social responsibility to protect and transmit cultural heritage to next generations properly. Public interest, ensuring the legitimization of conservation

¹ Bu çalışmanın bir kısmı, 14-16 Kasım 2011 tarihinde gerçekleştirilen 7. Türkiye Şehircilik Kongresi'ne gönderilen ve Tolga Levent ile ortak hazırlanan "Koruma Planlaması Sürecinde Kamu Yararı ve Sosyal Adalet" başlıklı bildirinin genişletilmiş ve yeniden ele alınmış halidir.

policies and implementations, becomes an important concept especially for those areas in which property rights are restricted for conservation purposes. According to this principle, within those places where property rights are restricted in the name of public interest, the cost arising from conservation policies and implementations should be shared socially. However, these costs are loaded, usually, on the owners or users whose property is subjected to the conservation decisions. Consequently, owners and users neither support nor approve conservation decisions, and they try to find different ways to revoke, stretch or bypass conservation decisions. All these processes results in damage or destruction of the cultural heritage, complication of planning activities and erosion of social justice within the conservation areas where urban development is restricted in the name of public interest. Aiming to discuss conservation policies and implementations with reference to the public interest principle, the first part of the study examines the values of cultural heritage in details as the basis of public interest in conservation decisions. The role and importance of the public interest in conservation policies and implementations are discussed within the second part of the study; and then, the third part reveals the problems in ensuring the public interest principle during the conservation processes. The last part is about the discussion on how to re-achieve the public interest principle in conservation policies and implementations.

Keywords: *conservation policies, immovable cultural heritage, public interest*

Kültür mirasımız bugün ile geçmiş arasında bir bağ kuran ve biriken değerleri geleceğe aktaran, bu sayede kuşaklararası iletişimi sağlayan, bir yere, bir kültüre, bir ulusa ait olma duygusunu tesis eden, orada yaşayan insanları bir arada tutarak ortak bağları güçlendiren önemli unsurlardır (Kiper, 2004: 14). Son yıllarda genişleyen anlamı ile kültür mirası geçmiş ya da günümüzdeki toplumlara ait 'kültür'leri içerisinde barındıran *her şeyi* kapsayan bir kavram haline gelmiştir. Bir bina, yağlıboya tablo, bir heykel ya da bir yazı bu kavramın kapsamına girebilmekte; böylesi geniş bir ele alıfta, kültür mirası neredeyse insanın ürettiği ve kültürünün bir parçası olan her öğeyi kapsar hale gelmektedir (Merryman, 1989). Bu kadar geniş bir şekilde ele alınabilen kültür mirasımız, değişik özellikleri gözetilerek, farklı şekillerde sınıflandırılabilir; en temel gruplandırma ise taşınır – taşınmaz kültür varlıkları ve somut – somut olmayan kültür varlıkları şeklinde yapılmaktadır.

Bu çalışmanın temel vurgusu olan *taşınmaz* kültür varlıkları, yapılı çevremizde bulunan *somut* öğeleri içermektedir. Önceleri anıt eser niteliğindeki taşınmaz kültür varlıklarını ele alan koruma anlayışında Venedik Tüzüğü ile bir değişim olmuş, taşınmaz kültür varlıkları "... sadece bir mimari eseri ... [değil], bunun yanında belli bir uygarlığın, önemli bir gelişmenin, tarihi bir olayın tanıklığını yapan kentsel ya da kırsal bir yerleşmeyi ... [ve] ...yalnız büyük sanat eserlerini değil, ayrıca zamanla kültürel anlam kazanmış daha basit eserleri de kapsar" hale gelmiştir (Venedik Tüzüğü, 1964: Madde 1). Kırsal ya da kentsel, birçok yerleşmenin izlediği tarihi gelişim sürecini, varlığı ile takip etmemize olanak sağlayan taşınmaz kültür varlıkları, farklı çalışmalarda mimari miras (Amsterdam Deklarasyonu, 1975; Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi, 1985; Orbaşlı, 2008), yapılı miras, kültürel kaynak (Lipe, 1984) ve kültür mirası (Dünya Mirası Sözleşmesi, 1972;

Middleton, 1994) şeklinde isimlendirilebilmektedir. Farklı biçimlerde ifade ediliyor olsa da taşınmaz kültür varlıklarına ilişkin tanımlamalar birbirine benzer şekilde yapılmakta ve aşağıda belirtilen [taşınmaz kültür] varlıkları [kapsamaktadır]:

1. Anıtlar: Tarihsel, arkeolojik, sanatsal, bilimsel, sosyal ve teknik bakımlardan önemleri nedeniyle dikkate değer binalar ile diğer yapılar ve bunların müstemilatı ile tamamlayıcı kısımları;
2. Bina Grupları: Topoğrafik olarak tanımlanabilecek birimleri oluşturmaya yeterince uygun olan ve tarihsel, arkeolojik, sanatsal, bilimsel, sosyal veya teknik bakımlardan önemleri nedeniyle dikkate değer, kentlerde veya kırsal bölgelerdeki mütecanis bina grupları;
3. Ören Yerleri (Sitler): Topoğrafik olarak tanımlanabilecek derecede yeterince belirgin ve mütecanis özelliklere sahip, aynı zamanda tarihsel, arkeolojik, sanatsal, bilimsel, sosyal veya teknik bakımlardan dikkate değer, kısmen inşa edilmiş, insan emeği ile doğal değerlerin birleştiği alanlar. (Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi, 1985: Madde 1).

Taşınmaz kültür varlıklarına ilişkin değişik sınıflandırmalarda kültür varlığının tarih öncesi ve tarihi devirler olarak belirlenen *zaman boyutu*; içerdiği bilimsel, kültürel ve sosyal değerlere ilişkin *nitelik boyutu* ve yerüstü, yer altı, su altı gibi bulunduğu konuma ilişkin *mekân boyutu* temel belirleyiciler olmaktadır (Madran ve Özgönül, 2005). Genel tanımından da anlaşıldığı üzere taşınmaz kültür varlıkları bazen tekil bir yapı olabileceği gibi, bazen de yapı gruplarının yoğun olarak bulunduğu alanları kapsayabilmekte; yer üstünde, yer altında ya da su altında konumlanmış olabilmektedir.

Konumu ya da niteliği ne olursa olsun, taşınmaz kültür varlıklarının her bir parçası, içinde yaşadığımız yapıları çevrenin korunarak yaşatılması ve değerlendirilmesi gereken önemli elemanlardır. Ancak, son 30 yıldır ülkemizde yaşanan hızlı ekonomik büyüme ve küreselleşme süreçlerine paralel, hızlı bir değişim sürecinden geçmekte olan kentlerimizde imar olgusu ön plana çıkarken, koruma olgusu da arka plana itilmekte; kıyıların yapılaşması, metropolleşme, dünyaya açılma gibi süreçler ekonomik büyümeyi canlandırırken, oluşan ranttan pay alma çabaları taşınmaz kültür varlıklarının korunması konusunda sıkıntılar yaratmaktadır. Kentlerimizdeki bu dönüşüme ek olarak bilgisizlik, bilinçsizlik, ekonomik kaygılar, kaynak yetersizliği gibi diğer birçok neden de taşınmaz kültür varlıklarının zarar görmesine ya da geri dönüşü olmayacak biçimde tahrip edilmesine ya da yok olmasına yol açmaktadır (Ahunbay, 2002; Tuna, 2004; Bademi, 2005). Öte yandan koruma politikalarının eksikliği kültürel mirasımızın dikkatsiz ve denetimsiz bir biçimde kullanılmasına, kullanılmıyorsa terk edilip yıpranmasına, çoğu zaman da imar uygulamaları ile bilinçsiz ya da bilinçli bir şekilde yok edilmesine neden olmaktadır (Bademli, 2005: 1).

Kültür mirasımız yenilenemez kaynaklardır ve yok edilen ya da zarar gören taşınmaz kültür varlıklarını geri getirmek ya da yeniden üretmek

mümkün değildir. Kültür varlıklarının içerdiği değerler, uygun koruma çalışmaları ile gelecek nesillere aktarılması gereken değerlerdir ve bu değerler kümesi kültür varlıklarına kamusal bir anlam kazandırmaktadır. Bu nedenle koruma bir gereklilik ve koruma amaçlı müdahaleler ise bir toplumsal sorumluluktur (Bademli, 2005: 1).

Koruma işlemlerde kamu yararı kavramı koruma politikalarının ve uygulamalarının merkezinde yer almaktadır. Koruma, ilgili mevzuat çerçevesinde *kamu yararı* adına yapılan bir işlem durumunda iken, sosyal, kültürel ve politik boyutları ile korumanın kendisi aynı zamanda *toplum yararı* içeren bir eylem niteliğindedir. Kültür varlıklarının uluslararası antlaşmalarca "insanlığın ortak mirası"² olarak kabul edilmesi nedeniyle milli yargılardan ve mülkiyet hakkından bağımsız nesnelere olarak ele alınması gerektiği savunulmakta (Gögebakan, 2009) ve bu durum, koruma eyleminin kamu ve toplum yararının ötesinde, *evrensel bir yarar* içerdiğini de göstermektedir.

Taşınmaz kültür varlıklarının korunması sürecini, kamu yararı kavramı çerçevesinde tartışmayı amaçlayan bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde koruma politikaları ve uygulamalarının kamu yararı temelini oluşturan taşınmaz kültür varlıklarının içerdiği değerler konusu detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci kısmında koruma politikaları ve uygulamalarında kamu yararı kavramının yeri ve önemi vurgulanmış; üçüncü kısmında koruma politikaları ve uygulamaları sonucu oluşan ekonomik ve sosyal yükler, bu yüklerin nasıl paylaşıldığı ve bu paylaşım sürecinde ortaya çıkan sorunlar tespit edilerek, kamu yararı kavramının sorgulanmasına neden olan olumsuzluklar tartışılmıştır. Çalışmanın son bölümde ise koruma politikaları ve uygulamalarında kamu yararı ilkesinin ne tür düzenleme ve müdahaleler ile yeniden tesis edilebileceğine ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

Koruma Politikaları ve Uygulamalarında Kamu Yararı Gereçesi: Kültür Varlıklarının İçerdiği Değerler

Koruma eylemlerinin dayanağı olan kamu yararı, taşınmaz kültür varlıklarının, gerek içerisinde buldukları toplum için, gerekse tüm insanlık için ifade ettiği önemden kaynaklanmaktadır. Genel ele alıfta, kültür mirasının önemi, insanlığın hikâyesini örneklerle gösterme ya da simgelerle anlatma ve bu hikâyeyi anlamamızda bize yardımcı olma kapasitesi ya da potansiyeli ile ölçülmektedir (Pearson ve Sullivan, 1995: 7). *Önem* kavramı, en temel anlamıyla, o kültür varlığının neden önemli olduğu ve onu neden korumamız gerektiği, yani kültür varlığının içerdiği değerler sistemi ile ilgilidir (Nara Dökümanı, 1995; de la Torre ve Mason, 2002: 3).

² Ortak kültür mirası yaklaşımı, 1954 tarihli Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunması Hakkında La Haye Konvansiyonunda, 1969 tarihli Arkeolojik Mirasın Korunması Hakkındaki Avrupa Konvansiyonunda (Türkiye 16.1.1998 tarihinde imza atmıştır.) ve 1985 Tarihli Kültür Varlıkları ile İlgili Suçlar Hakkında Avrupa Konvansiyonunda kabul edilmiştir. Bu Konvansiyonlarda, "insanlığın ortak mirası" kavramına açıklık getirilerek, kültür varlıklarının, milletine ve sahiplerine bakılmaksızın korunmaları gerektiği görüşü kabul edilmiştir (Gögebakan, 2009).

Değerler, kültür varlıklarının içerdiği olumlu özelliklere karşılık gelmektedir (Mason ve Avrami, 2002: 15). Kültür varlıklarının içerdiği bazı değerler varlığın fiziksel özellikleri ya da bulunduğu yer ile ilgili iken, diğer bazı değerler ise hem kültür varlığının, hem de bulunduğu bağlamın fiziksel olmayan sosyal, kültürel, politik ve ekonomik yönleri ile ilişkili olabilmektedir (Lipe, 1984; Carman, 2002). Farklı bağlamlardan temel alan kültür varlıklarına ilişkin değerler sistemi, değişik çalışmalarda farklı biçimlerde sınıflandırılabilir (Lipe, 1984; Cooper et al., 1995; Firth, 1995; Mason ve Avrami, 2002; Asatekin, 2004; Uçar, 2007; Orbaşlı, 2008). Mason ve Avrami (2002) tarafından da belirtildiği gibi, farklı çalışmalarda sunulan sınıflandırmalardaki birçok değer birbiri ile örtüşmekte, değerleri birbirinden ayırmak ya da farklılaştırmak pek de kolay olmamaktadır. Bu farklı sınıflandırma çalışmaları bir arada ele alınacak olursa, kültür varlıklarına ait değerler sistemi iki temel grupta incelenebilir: maddi, yani fiziksel olandan kaynaklı *içsel* değerler ve manevi, yani fiziksel olmayandan kaynaklı *dışsal* değerler (Demas, 2003: 35). İçsel değerler taşınmaz kültür varlığının bilimsel, estetik ve doğal değerlerini ifade ederken, dışsal değerler ise kültür varlığına geçmiş ya da günümüzdeki toplumlar tarafından atfedilmiş ya da yüklenmiş sosyo-kültürel, sembolik, ekonomik ve tinsel değerlere karşılık gelmektedir (Mason ve Avrami, 2002).

Taşınmaz kültür varlıklarına ilişkin içsel değerler genellikle bilimsel çalışmalar sonucu uzmanlar tarafından tespit edilen değerlerdir. Bu başlık altında üç temel değer sıralanabilir: Bilimsel, estetik ve doğal değerler. Kültürel mirasın içerdiği en temel değer, en basit anlamıyla geçmiş ve günümüz arasında fiziksel bir bağ kurması ve eskiliğinden kaynaklı insanlığın geçmişine ışık tutabilme ve sosyal, kültürel, politik, teknolojik birçok boyutu ile insanlığın geçmişe ilişkin bize çeşitli bilgiler sunma özelliğinden ileri gelen *bilimsel* değeridir. Farklı çalışmalarda bu değer, araştırma değeri (research value), bilgi değeri (informational value) (Lipe, 1984), eğitim ve yorumlama değeri (educational and interpretive value) (Henry, 1993) ya da belge değeri (documentary value) (Asatekin, 2004) şeklinde isimlendirilmektedir. Kültür varlığının bilimsel değeri, geçmişten günümüze kadar varlığını sürdürmüş olan yapı, yapı kalıntıları ya da izlerinden elde edilecek olan bilgi üzerinde yoğunlaşmaktadır (Firth, 1995) ve araştırma, eğitim, yorumlama ve bilgi üretme için gerekli mevcut ya da potansiyel değeri temsil etmektedir. Taşınmaz kültür varlığının *estetik* değeri ise varlığın içerdiği görsel ve fiziksel özellikler ile ilgilidir. Nadir olma durumu, sitili, malzemesi ve formu estetik değerlerin tespitinde kullanılan bazı ölçütler olarak sıralanabilir (Firth, 1995). *Doğal* değerler ise kültür varlığının içerdiği ya da içerisinde bulunduğu doğal ortamdaki ileri gelen ve ona aynı zamanda doğa varlığı niteliği kazandıran değerlerdir (Mason ve Avrami, 2002).

İçsel değerlerin yanı sıra, taşınmaz kültür mirasına kullanıcılar tarafından atfedilen dışsal değerler kümesi vardır. Kullanıcılar tarafından atfediliyor olması nedeniyle, dışsal değerler kümesindeki özellikler ve kriterler sosyal, kültürel ve politik ortama göre değişiklik sergileyebilmektedir (Lipe,

1984; Cooper et al., 1995; Firth, 1995; Mason ve Avrami, 2000; Orbaşlı, 2008). Bu değerler kümesi altındaki özellikler şu şekilde sıralanabilir: Sosyo-kültürel, ekonomik, sembolik ve tinsel değerler. Taşınmaz kültür varlıkları, bireysel ve toplumsal bir kimlik algısı oluşturması ve "o yere ait olma hissi" (sense of place) yaratmasından ötürü *sosyo-kültürel* değer içermektedir. Diğer yandan, taşınmaz kültür varlıkları, özellikle yerel halka gelir kaynağı ve çeşitli iş imkânları sağlaması nedeniyle *ekonomik* değer içermektedir (Throsby, 2003). Mason ve Avrami (2002: 17) ekonomik değerler kümesi kapsamında belirgin ve güçlü bir değer olduğunu vurgulamaktadır. Dışsal değerlerden bir diğeri de *sembolik* değer ya da kimlik değeridir (Mason ve Avrami, 2002). Sembolik değer temel olarak milliyet, bölge, ya da inanç sistemlerinin karmaşık özellikleri ile ilişkilidir (Firth, 1995: 57). Dışsal değerler kümesinin son ögesi ise *tinsel* değerler ya da manevi değerlerdir. Tinsel değerler geçmiş ya da mevcut toplumların inançları ya da dinleri ile ilişkilidir ve inançlar ya da dini ritüellerin bir parçası olan taşınmaz kültür varlıklarına yüklenen bir değerdir (Mason ve Avrami, 2002: 17).

Koruma Politikaları ve Uygulamalarında Kamu Yararı İlkesi

Koruma, taşınmaz kültür varlıklarının içerdiği değerlerin düzgün bir biçimde gelecek nesillere aktarılması için sürdürülen politikalar ve uygulamalar bütünü olarak tanımlanabilir. Toplumun tüm kesimlerinin faydalanması ve sosyo-kültürel devamlılığın sağlanması açısından taşınmaz kültür varlıklarının uygun koruma politikaları ile korunarak gelecek nesillere aktarılması kamu yararı adına sürdürülmesi gereken (Merryman, 1989) ve aynı zamanda kamusal değer üreten (Keskinok, 2006: 234) bir eylemdir.

Kamu yararı ilkesi, özünde kişiye ilişkin olmayıp, bireylerin oluşturduğu toplumun varlığını sürdürmesi, toplumun genel refahının ve kurulu düzenin korunması, kişilerin birbirleri ve çevre ile olan ilişkilerinin kurgulanması esnasında başvurulan kaynaklardan birisidir (Tekeli, 1991: 125; Keleş, 2000; Kurucu, 2008). Bu bağlamda, taşınmaz kültür varlıklarının korunması gerekliliği ve kültür mirasımızın gelecek nesillere aktarılma sorumluluğu, koruma politikaları ve uygulamalarına *kamusal bir nitelik* kazandırmaktadır. Özellikle özel mülkiyette bulunan taşınmaz kültür varlıklarının korunmasında mülkiyet haklarının kısıtlandırılması ve mülk sahibine ya da kullanıcıya belirli ödev ve sorumlulukların verilmesi işlemleri dayanağını kamu yararı ilkesinden almaktadır. Buna göre, koruma eyleminin kendisi *geniş anlamı* ile kamu yararı içeren bir eylem iken, *dar anlamı* ile de kamu yararı adına yapılan bir eylem niteliğindedir³.

Diğer yandan, taşınmaz kültür varlıklarının korunması konusunun bilimsel bilgiye dayanan nesnel boyutunun yanı sıra kullanıcılar tarafından atfedilen dışsal değerler kümesi göz önüne alındığında, öznel bir yanı olması

³ Kamu yararı kavramı ve kamu yararının geniş ve dar anlamları hakkında detaylı bilgi için bakınız Ruşen Keleş (2000).

ve koruma ya da *korumama* adına yürütülen politikalar ve uygulamalar sadece o toplumu değil tüm insanlığı etkilediğinden, koruma olgusunun bir de uluslararası yönü bulunmaktadır. Korunma sorumluluğu, salt taşınmaz kültür varlığının bulunduğu toplumun değil, tüm insanlığın yükümlülüğündedir; dolayısıyla, koruma politikaları ve uygulamalarında kamu yararı ilkesi sadece o toplumu ya da o ülke vatandaşlarını değil, aslında tüm insanlığı ilgilendiren bir husus haline gelerek evrensel bir boyut kazanmaktadır.

Bu durum, koruma politikalarının oluşturulmasında uluslararası bir ele alış gerektirmiş, çeşitli kurum ve kuruluşlar koruma konusunda ulusların uygulamalarını bağlayıcı, yönlendirici ve denetleyici metinler hazırlamış ve ülkemizin de taraf olduğu birçok sözleşme imzalanmıştır. Uluslararası ele alışın temelinde korumanın / kültür varlıklarının insanlığın ortak malı ve ortak mirası olduğu kabulü vardır. Bu kabul, kültür varlıklarına *kamu malı* niteliği kazandırmaktadır ve kültür varlıklarının korunmasının toplum yararı içermesinden öte, insanlık yararına sürdürülen bir eylem haline gelmesine neden olmaktadır.

Ülkemizde mevcut yasal sistemde kültür varlıkları *devlet malı* niteliğindedir ve kültür varlıklarının korunmasından devlet sorumludur. TC Anayasası'nın 63. maddesinde de belirtildiği gibi;

Devlet, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını sağlar, bu amaçla destekleyici ve teşvik edici tedbirleri alır. Bu varlıklar ve değerlerden özel mülkiyet konusu olanlara getirilecek sınırlamalar ve bu nedenle hak sahiplerine yapılacak yardımlar ve tanınacak muafiyetler kanunla düzenlenir. (TC Anayasası, 1982: Madde 63)

Anayasa ve ilgili mevzuata göre, *koruma eylemlerinde kamu yararı*, dar anlamı ile, kişilerin taşınır ve taşınmaz her türlü özel mülklerindeki yetkilerinin ve mülkiyet haklarının, kültür varlığının uygun bir biçimde korunması ve gelecek nesillere aktarılabilmesi amacıyla, toplum yararı gözetilerek kısıtlanması olarak ele alınabilir (Kurucu, 2008). Buna göre koruma kararları doğrultusunda getirilen kısıtlamalardaki temel dayanak geniş anlamı ile kamu yararı, yani toplum yararadır. Bu çerçevede mülk sahibine, yapıyı korumak, yapılacak müdahalelerde yetkili kurum ve kuruluşlardan izin almak, mevcut ya da öneri kullanıma yapıya zarar vermeden devam etmek gibi belirli bir takım ödev ve sorumluluklar verilmektedir.

Koruma işlemlerinde mülk sahibinin ödev ve sorumlulukları ve mülkiyet haklarındaki kısıtlamalar, korumaya konu olan taşınmaz kültür varlığının tespit-tescil ve koruma planlaması işlemlerinin ardından belirlenmektedir. Bu işlemler ülkemizde koruma mevzuatı ile yönlendirilmektedir.

Ülkemizdeki mevcut koruma mevzuata göre taşınmaz kültür varlıkları, anıt ve çevresel değerli yapıları içeren *tekil yapılar* ve kültür varlıklarının yoğun olarak bulunduğu ve birden çok yapı ya da yapı kalıntısını içeren,

bölgeler olan *sit alanları* şeklinde sınıflandırılabilir⁴. Sit alanları da, ilgili yönetmeliklerde, barındırdığı kültür varlığının niteliklerine göre arkeolojik, kentsel, tarihi sit alanı şeklinde gruplandırılmaktadır⁵. Her grup sit alanı, içerdiği kültür varlıklarının niteliği, yoğunluğu gibi etkenlere göre derecelendirilmekte, her koruma derecesine ait koruma – kullanma koşulları ise Koruma Yüksek Kurulu tarafından alınan ilke kararları doğrultusunda belirlenmektedir.

Koruma mevzuatına göre yapı ve alan ölçeğinde koruma uygulamaları tescil-tespit işleminin ardından hazırlanacak olan plan ve projeler kapsamında gerçekleştirilmektedir. Hazırlanan plan ve projelerin uygulanmasından ve denetlenmesinden belediyeler ve il özel idareleri sorumludur. Bir yapının ya da alanın korunacak yapı / sit alanı ilanı, taşınmaz kültür varlığının niteliğine göre ilgili müzenin, koruma bölge müdürlüğünün ya da bakanlık uzmanlarının tespitlerine ve inceleme raporuna dayanarak, Koruma Bölge Kurulunca verilir. Tescil işlemlerini takiben, ilgili yapıya ilişkin tüm uygulamalar durdurulur, yapılacak olan müdahaleler ve getirilecek olan kullanımlar Koruma Bölge Kurulu ve ilgili mevzuatla tanımlanan durumlarda Koruma Uygulama Denetim Bürolarının iznine tabii olur. Sit sınırı içerisinde ise imar uygulamaları durdurularak, daha önceden alınmış olan planlama kararları iptal edilir. Sit alanı ilanının ardından bölgede planlama çalışmaları tamamlanana kadar Koruma Bölge Kurulu tarafından belirlenen geçiş dönemi yapılaşma koşulları uygulamaya koyulur. Geçiş dönemi yapılaşma koşulları, koruma amaçlı imar planının onaylanması ile yürürlükten kalkar. Geçiş dönemi yapılaşma koşullarının hızlı verilen ve geçici bir süre uygulanabilecek genel koşullar olması ve alana özgü koruma imar planının bir an önce hazırlanabilmesi amacıyla, ilgili mevzuatta plan hazırlama süresine ilişkin bazı yasal önlemler getirilmiştir.

Kısaca aktarılan bu süreçte, gerek yapı, gerek alan ölçeğinde taşınmaz kültür varlığına ilişkin alınan koruma kararları beraberinde farklı bürokratik süreçleri de getirmekte; koruma eyleminin etkin bir biçimde gerçekleşebilmesi amacıyla, mülk sahibi ve kullanıcılara, daha önceden karşılaşmadıkları bir çok ödev ve sorumluluk yüklemektedir. Mülk sahipleri ve kullanıcılar hazırlanan plan ve projeler doğrultusunda gerekli izinler ve onaylar alındıktan sonra mülklerdeki taşınmaza müdahale edebilmekte; bu durum işlerin uzamasına, arzu edilen her uygulamanın hayata geçirilememesine ve mülkiyet haklarının kısıtlanmasından ötürü taşınmazın değerinde bir düşüşe neden olmaktadır. Kamu yararı adına alınan koruma kararından kaynaklı ortaya çıkan bu maliyetin kamu tarafından üstlenilmesi, üstlenilemediği durumlarda ise maliyetin paylaşılması amacıyla ilgili mevzuatta çeşitli düzenlemeler getirilmiştir. Mülk sahipleri belirli harç ve

⁴ Mevcut koruma mevzuatında kültür varlıklarının yanı sıra tabiat varlıkları da değerlendirilmektedir. Bu çalışma kapsamında sadece taşınmaz kültür varlıkları ele alınmış olduğundan, tabiat varlıkları, dolayısı ile mevzuat kapsamında tanımlanan doğal sit alanları konu dışı tutulmuş ve çalışmada değerlendirilmemiştir.

⁵ Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarının Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik, Madde 2/b, Resmi Gazete Tarihi: 10.12.1987 Resmi Gazete Sayısı: 19660.

vergilerden muaf tutulmuş, emlak vergileri üzerinden koruma uygulamalarında kullanılmak üzere koruma fonu oluşturulmuş, ilgili kamu kuruluşlarına, gerekli durumlarda mülk sahibine teknik ve mali destekte bulunabilme, mülkü kamulaştırma ya da mülkü takas etme gibi yetkiler verilmiştir.

Her ne kadar mevcut koruma mevzuatı kamu yararı adına sürdürülen koruma eylemi sonucunda ortaya çıkan maliyetlerin paylaşılmasını öngörecektir. Bu şekilde mekanizmalar geliştirmiş olsa da, özellikle koruma planlaması süreci pratikte yavaş işleyen, esnek olmayan ve kullanıcıların pek de dahil olamadığı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Aktüre, 2003: 84; Keskinok, 2006). Koruma süreci içerisindeki teknik aktörler kültür varlığının konumlandığı mekâna mantıksal bir çerçevede yaklaşmakta ve rasyonel koruma – planlama kararları üretmektedirler. Oysa teknik aktörlerden farklı ve bağımsız olarak kendi bireysel çıkarları doğrultusunda değerlendirmeler yapan kullanıcılar ve mülk sahipleri ile mekâna ilişkin kararlarda politik ve ekonomik kaygıları ön planda tutan yerel yöneticiler farklı motivasyonlarla kararlar alabilmektedirler. Bu durum, kullanıcılar, uygulayıcılar ve teknik aktörler arasında plan-proje hazırlama ve uygulama aşamalarında bir gerilime ve çatışmaya neden olmaktadır (Keskinok, 2006). Bu gerilim işin doğasında olan bir gerilimdir ve planlama sürecinde çeşitli araçlarla aşılabilecek bir durumdur. Ancak sürecin uzaması, gerekli katılımcı ve uzlaştırıcı süreçlerin etkin bir biçimde kullanılmaması, tarafların bu süreçlere ilişkin olumsuz beklentileri, süreçler işletilse bile çeşitli baskılar sonucu sekteye uğraması ya da yarıda kesilmesi gibi durumlar, kişilerin, koruma politikalarının ve uygulamalarının kamu yararı adına sürdürülen eylemler bütünü olması durumunu sorgulamasına yol açmaktadır. Böylesi bir ortamda, koruma politikaları ve uygulamaları, özellikle koruma amaçlı imar planı süreci "... hızla değişen mekânsal ilişkilerin önünde aşılması gereken bir eşik, değişim sürecini yavaşlatan bir araç" (Aktüre, 2003: 84) olarak görülmeye başlanmaktadır.

Koruma Politikalarında ve Uygulamalarında Kamu Yararı Kavramının Sorgulanması

Taşınmaz kültür varlıklarının koruması sürecinin aşılması gereken bir eşik olarak ele alınması ile kullanıcı, uygulayıcı ve teknik uzmanların birbirleri ile çelişen ve çatışan beklentilerle korunması gerekli kültür varlıklarına ve koruma alanlarına yaklaşması, koruma politikalarının ve uygulamalarının meşruiyetini sağlayan kamu yararı ilkesinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Toplum yararı içeren ve toplumun büyük bir kısmının üzerinde uzlaşmasını beklediğimiz koruma süreci, farklı aktörlerin değişik beklentilerini, dolayısı ile bunlar arasındaki çıkar çatışmasını barındıran bir süreç haline gelmeye başlamaktadır.

Koruma politikaları ve uygulamaları kamu yararı ilkesi temel alınarak hazırlansa bile, çeşitli baskılar ve sistemin getirdiği yapısal sınırlar içerisinde hareket etme zorunluluğu koruma kararlarında kamu yararı hedefine ulaşılmasını güçleştirmekte (Ersoy, 1995: 49-50); koruma politikalarının

üretilmesi, koruma planlarının hazırlanması ve koruma uygulamalarının hayata geçirilmesi süreçlerinde karşılaşılan bazı olumsuzluklar, özellikle mülk sahipleri ve kullanıcıların, koruma eyleminin kamu yararı adına yapılan bir eylem olup olmadığını sorgulamalarına neden olmaktadır. Bu süreç içerisindeki olumsuzluklar sahip ve sorumlunun belirlenmesindeki sıkıntılar, finansal güçlükler, koruma alanı içi ve dışı şeklindeki ikili yapının getirdiği sıkıntılar, koruma kararlarının değiştirilmesinden kaynaklanan sorunlar, korumanın gerekliliğinin tam anlaşılabilmesi, ekonomik kaygıların ön planda olması temel başlık altında tartışılabilir.

Sahip ve sorumlunun belirlenmesindeki sıkıntılar

Ülkemizde geçerli olan mevzuatına göre, özellikle arkeolojik sit alanlarında kazı çalışmaları ve bazı durumlarda düzenlemelerin yapılarak alanın ziyarete açılması için önce sahipliğin değişmesi, yani taşınmaz kültür varlığının ya da üzerinde taşınmaz kültür varlığı bulunan arazinin kamulaştırma, istimlak, takas gibi araçlarla el değiştirilerek özel mülkiyetten kamu mülkiyetine geçirilmesi gerekmektedir; ardından, kazı çalışmaları, planlama ve projelendirme sürecinin başlatılması, projenin uygulanması, kaynak yaratılması, denetimi gibi iç içe geçmiş süreçler işletilmektedir (Bademli, 2005: 31). Bu sürecin işletilmesinde en temel sıkıntı, özel durumu olan koruma alanlarında sahipliğin değiştirilmesi sürecinin kaynak yetersizliği nedeniyle tam olarak işletilememesi; sahiplilik değiştirilmeden mülk sahibi ya da kullanıcı üzerine belirli ödev ve sorumlulukların yüklenmesidir. Yüklenen bu ödev ve sorumlulukların kamu tarafından paylaşılmadığı durumlarda korumaya ve korumanın gerekliliğine olan inanç zedelenmekte, korumaya karşı bir direncin gelişmesine neden olmaktadır.

Finansal Güçlükler

Sahip ve sorumlunun belirlenmesindeki sıkıntılar, koruma ekonomisi ile yakından ilişkilidir. Ülkemizde koruma için yeterli kaynağın yaratılamaması ve var olan kaynakların başka yatırımlar için kullanılması durumları koruma konusunda kamunun finansal olarak güçsüz olmasına neden olmaktadır. Bu finansal güçlüklerden ötürü koruma sisteminin işletilmesi sürecindeki maliyetler, sıklıkla mülk sahibi ya da kullanıcı üzerine yüklenmekte; kamu yararı adına mülkiyet haklarında yapılan kısıtlamalardan doğan maliyeti toplum paylaşmamaktadır.

İlgili mevzuatta koruma ekonomisine ilişkin bazı araçlar ve yöntemler tanımlanmış olmasına rağmen, bu araçlar tam anlamıyla devreye sokulamamaktadır. Devlet, kaynak yetersizliği nedeniyle, koruma altına alınan bütün mülkleri kamulaştırmamakta, diğer yandan katkı fonu ya da takas yöntemleri de tam anlamıyla işletilememektedir (TMMOB Şehir Plancıları Odası Koruma Komisyonu, 1995: 62). Kamu, mülk sahiplerinin ve

kullanıcıların kayıplarını karşılayamadığından, taşınmazı koruma altına alınan mülk sahibi ya da kullanıcı bir bakıma cezalandırıldığını düşünmektedir.

Koruma alanı içi ve dışı şeklindeki ikili yapının getirdiği sıkıntılar

Özellikle yerleşik alanlar içerisinde kalan koruma bölgelerinde sit alanı içi – sit alanı dışı gibi ikili bir yapı oluşmaktadır. Bir alanın sit ilan edilmesi ile o bölge farklı bir statü kazanmakta ve sit alanının türüne ve koruma derecesine bağlı olarak, taşınmaz kültür varlıklarının korunması amacıyla, mevcut mevzuata göre 3 ay içerisinde geçiş dönemi yapılaşma koşulları belirlenene ve ardından ilgili koruma bölge kurulu kararı ile ek süre verilmedikçe 3 yıl içerisinde koruma amaçlı imar planı hazırlanıp, onaylanana kadar, her türlü inşai ve fiziki müdahale durdurulmaktadır. Alana ilişkin bir imar planı varsa plan iptal edilerek, alana özgü koşulları gözetilen koruma amaçlı imar planı çalışmaları başlatılmaktadır. Koruma kararının ardından alana ilişkin yeni aktörler devreye girmekte, alanın sorumluluğu yerel yönetimden Koruma Bölge Kuruluna kaymaktadır. Sit alanı için mevzuat, yetki, sorumlu gibi temel veriler değişirken, sit alanı sınırının hemen dışında hiçbir şey değişmemekte; bu durum sit alanı içi ve dışı arasında bir gerilim ortaya çıkarmaktadır.

Alandaki plan kararlarının kullanıcıların aleyhine değişiyor olması ve sit alanı dışında, kimi zaman hemen komşu parsellerinde hiçbir değişikliğin ve ekonomik kaybın olmaması, sit kararına ve ardından koruma planlamasına ilişkin bir direncin oluşmasını tetiklemektedir. Sit alanı içerisinde kalan mülkünün kullanma konusunda kısıtlamalarla karşılaşan mülk sahibi ya da kullanıcı, hemen komşu parseldeki ya da adadaki imar haklarını emsal göstererek kendilerinin ekonomik olarak zarara uğratıldığını öne sürmektedirler. Taşınmazın tescilli yapı olması ya da koruma alanı ya da sit alanında bulunması nedeniyle kısıtlanan imar haklarının kaybı ile oluşan ve koruma kararları sonucu ortaya çıkan maliyetlerin, kamu tarafından karşılanamıyorsa bile, sit alanı dışındakilerce adil bir biçimde bölüşülmemesi korumada kamu yararı ilkesine olan inancı zedelemektedir. Diğer yandan, koruma kararları, beraberinde bir çok bürokratik süreci de getirmekte, mülk üzerinde yapılacak müdahaleler denetimden geçmekte, bu da süreci karmaşıklaştırmakta ve zorlaştırmaktadır. Bu bürokratik süreçleri tamamlamanın da ek bir maliyeti olması, koruma alanı içi – koruma alanı dışı şeklindeki ikili yapı arasındaki gerilimi daha da artmaktadır.

Koruma kararlarının değiştirilmesinden kaynaklanan sorunlar

Özellikle kentleşme hızının yüksek olduğu yerleşmelerde ve rantın fazla olduğu bölgelerde koruma alanı – koruma alanı dışı şeklindeki ikili yapıdan kaynaklı problemlerle sıklıkla karşılaşılmaktadır. Kent merkezinde ya da hemen çevresinde bulunan arsaların, üstündeki taşınmaz kültür varlığından daha değerli olması ve arsa sahiplerinin yeni bir yapı ile ekonomik kazancı

arttırma isteği ile, yapıların dayanıksız, eski ve kötü koşulda olması, onarımının zor ve pahalı olması ve koruma alanı dışında kalan bölgelerdeki imar haklarını emsal gösterilmesi gibi nedenlerle yerel yönetimlere ve koruma bölge kurullarına çeşitli baskılar yapılmaktadır (TMMOB Şehir Plancıları Odası Koruma Komisyonu, 1995: 60). İstisnai biçimde ve az sayıda da olsa, bu baskılar sonucunda, daha çok politik kararlar ve oy kaygısı ile, sit alanlarının sınırları daraltılabilmekte, koruma dereceleri değiştirilebilmekte, hatta tescil kararları kaldırılabilir. Tekil koruma kararlarında olduğu gibi, koruma alanlarında yapılmış olan koruma planlarda da taşınmaz kültür varlıklarının aleyhine tadilat ve değişiklik yapılabilir (TMMOB Şehir Plancıları Odası Koruma Komisyonu, 1995: 62).

Tescil, koruma derecesi ve sit sınırı tespiti ve koruma imar planlarına ilişkin kararlarda bilimsel dayanağı olan değişikliklere gidildiğinde bile yapılan değişikliklerin haklı gerekçeleri tam olarak anlatılmamakta ya da anlaşılammakta; istisnai olumsuz ve haksız değişiklikler ve uygulamalar nedeniyle toplumun, mülk sahiplerinin ve kullanıcıların korumaya, koruma planlamasına ve dolayısıyla kamu yararı adına yapılan uygulamalara olan inancını zedelemektedir.

Korumanın gerekliliğinin tam anlaşılammaması

Öte yandan, korumaya ve koruma planlamasına ilişkin kararlarının zaman içerisinde değişmesinin nedenlerinden birisi, taşınmaz kültür varlıklarının hangi ölçütlere göre, nasıl korunması gerektiği konusunda bilimsel bir oydaşma eksikliği olarak görülebilir (Tuna, 1998: 40-42; Bademli, 2005: 18; Madran ve Özgönül, 2005: 18). Tespit-tescil işlemlerindeki nesnel ve bilimsel ölçütlerin net ve yeterli olmaması durumu, bu konuda yeterli teknik personelin ve uzmanın bulunmaması, koruma bölge kurullarının ağır iş yükleri, güçlü bir koruma politikasının henüz oluşturulmamış olması ile yakından alakalıdır. Bu nedenlerden ötürü, bazı durumlarda koruma kararı alınırken yeterli bilimsel çalışma yapılamamakta; tespit-tescil kararlarının hızlı ya da yeterli bilimsel verilere dayanmadan alınması durumunda ise ileriki aşamalarda sıkıntılar çıkabilmekte ve koruma kararlarında değişikliğe gidilmesi zorunlu hale gelebilmektedir. Bu da korumanın kamu yararı adına yapılan bir eylem olması konusunun sorgulanmasına ve korumaya karşı bir inanç eksikliğine neden olmaktadır.

Ekonomik kaygıların ön planda olması

Yukarıda bahsi geçen bir çok olumsuzluğun temelinde kapitalist düzenin piyasa toplumu yaratmaya yönelik dönüşümü için, sadece mal üretimi ve tüketimi konusunda değil, aynı zamanda mekânın üretilmesi ve tüketilmesi konusunda da kendisini hissettirmesi yatmakta; sermaye yeni yatırım alanları arayışını sürdürürken, mekân ve doğa metalaştırılmaktadır (Göksu, 1995: 21). Bu metalaştırma sürecinde, taşınmaz kültür varlıkları,

ekonomik getirisi ön planda tutularak *korunan nesnelere* haline gelmekte (Keskinok, 2006: 235-6); mülk sahibi ya da kullanıcılar arasında "taşınmaz kültür varlıklarının ekonomik getirisi olduğu sürece korunması gerektiği, aksi takdirde ekonomik getirisi daha yüksek olacak başka bir fonksiyon ya da taşınmaz ile yer değiştirmesi gerektiği" anlayışı giderek hâkim olmaya başlamaktadır. Bu anlayış, ekonomik çıkar sağlanabilecek taşınmaz kültür varlıklarını anıtsallaştırıp (Kiper, 2004: 16), *kıt bir tüketim nesnesi* olarak ele alınarak yüksek gelir grubunun tüketimine sunulan "otantik" birer obje haline getirilmektedir (Altınörs Çırak, 2010: 30). Diğer yandan, aynı anlayış, ekonomik bir getirisi olmayan "değersiz" kültür varlıkları yok sayılmakta, yerine daha "değerli" modern yapılar inşa edilmesi gerektiğini öne sürmektedir (Kiper, 2004: 16).

Salt ekonomik kaygılarla öne sürülen, desteklenen ve hatta hayata geçirilen bu koruma uygulamaları, genellikle yapının fiziksel iyiliği ve çevrenin sağlıklılaştırılması üzerine odaklanmakta; korumanın sosyal, toplumsal ve kültürel boyutu yok sayılmaktadır. Özellikle kentsel sit alanlarında sürdürülen bazı koruma planlaması süreçlerinde tarihi dokunun sosyo-kültürel özellikleri ve bu özelliklerinin devamlılığının sağlanması konusu göz ardı edilebilmekte; yenileme, soylulaştırma, sağlıklılaştırma gibi politikalar içerikleri tam olarak doldurulmadan uygulanmakta ve sonucunda koruma alanı yenilenerek yüksek gelir grubuna sunulabilmektedir (Altınörs Çırak, 2010: 30). Korumanın bir çok durumda sadece fiziksel iyileştirme olarak ele alınması, temelde ekonomik kaygılarla sürdürülmesi ve kullanıcı boyutunun düşünülmemesi koruma politikalarının ve uygulamalarının kamu yararı ilkesinden uzaklaşmasına neden olmaktadır.

Koruma Politikaları ve Uygulamalarında Kamu Yararının Yeniden Tesisi

Koruma politikaları ve uygulamalarında kamu yararının yeniden tesisi için öncelikli olarak taşınmaz kültür varlıklarının ele alınışında ve koruma yaklaşımında bir değişim ihtiyacı vardır. Koruma politikaları ve uygulamalarında, geniş anlamı ile kamu yararının sağlanabilmesi için gerekli olan bu değişim kapsamında, korumanın gerekliliğinin nesnel bir biçimde belirlenmesi, korumanın gerek fiziksel, gerek sosyal, toplumsal ve kültürel boyutlarını içerecek şekilde tam anlamı ile sağlanması, koruma kararları ve uygulamalarında denetim mekanizmalarının etkin bir biçimde işletilmesi, mülk sahiplerinin ve kullanıcıların koruma sürecine katılımının sağlanması ve mülk sahibi ve kullanıcı mağduriyetlerinin önlenmesi gibi temel koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir (Merriman, 1989; Bademli, 2005, Keskinok, 2006).

Korumanın gerekliliğinin nesnel bir biçimde belirlenmesi

Taşınmaz kültür varlıklarının korunması amacı ile sürdürülen tespit-tescil işlemlerine ilişkin bilimsel ve net ölçütlerin, kültür varlıklarının içerdiği değerler de gözetilerek belirlenmesi koruma kararlarında ve koruma imar planlarda tutarlılığın ve devamlılığın sağlanması açısından önemlidir. Ölçütlerin net bir şekilde belirlenmesi tespit-tescil kararları arasındaki nitelik farkını azaltırken, koruma kararlarının bilimsel temele dayalı da olsa mülk sahipleri ve kullanıcılarda yanlış kanılar uyandıracak biçimde değiştirilmesini engelleyecek ya da azaltacak; böylelikle, korumanın kamu yararı adına yapılan bir eylem olduğu inancını güçlendirecektir (Bademli, 2005: 18).

Korumanın tüm boyutları içerecek şekilde sağlanması

Ülkemizde neyin neden korunması gerekliliği konusunda bir uzlaşma olmaması, alınan koruma kararlarının mülkiyet ve kullanım haklarının "nedensiz yere" ve "haksız bir biçimde" sınırlandırılması, gelişmenin ve ekonomik kalkınmanın önündeki en temel engellerden biri olarak algılanmasına neden olmaktadır. Mülk sahipleri ya da kullanıcılar koruma politikalarını ve uygulamaları ekonomik bir katkı sağladığı durumlarda desteklemekte, ancak bu tarz durumların çoğunda da ekonomik kalkınma nesnesi olarak uygulanan koruma eylemleri fiziksel korumanın ötesine geçememektedir. Bu da korumanın tam anlamı ile sağlanamaması sonucunu doğurmaktadır. Oysa, taşınmaz kültür varlıklarının, kullanım ya da değişim değerlerinin yanı sıra onlara atfedilen sosyal, kültürel ve manevi değerler de barındırdıkları göz önünde bulundurularak, korumanın salt ekonomik değil, sosyo-kültürel bir süreç olduğu göz ardı edilmemelidir (Keskinok, 2006: 235).

Denetim mekanizmalarının etkin bir biçimde işletilmesi

Korumanın tam anlamı ile sağlanabilmesi için sadece alınan kararların yeterli olmayıp, kararların uygulanıp uygulanmadığının ve düzgün bir biçimde işletilip işletilmediğinin denetlenmesi de önemli bir konudur. Bu amaçla, denetim mekanizmalarının etkin bir biçimde işletilmesi gerekmektedir. Özellikle uzun süren koruma amaçlı imar planı hazırlık sürecinde, geçiş dönemi yapılaşma koşulları olsa bile, denetimin yetersiz olması durumu koruma alanındaki taşınmaz kültür varlıklarının tahrip ya da yok olmasına neden olacaktır (Kiper, 2005: 27).

Taşınmaz kültür varlığı açısından zengin bir ülke olmamıza rağmen, yeterli teknik personelin olmaması nedeniyle, koruma politikaları ve uygulamalarında denetimin salt ilgili kurumlarca yürütülmesi olanaklı olmamaktadır. Kamu yararı amacıyla koruma politikaları ve uygulamalarının işletilebilmesi konusunda en etkin denetim, mülk sahipleri, kullanıcılar ve orada yaşayan kişilerce yapılmaktadır. Bu da ancak koruma sürecinde önemli bir aktör olan, ama politika üretme ve uygulama süreçlerine pek de dahil

edilmeyen mülk sahiplerinin ve kullanıcıların koruma olgusunu benimsemesi ile mümkündür.

Kullanıcıların ve mülk sahiplerinin koruma sürecine katılımının sağlanması

Kişinin bir durumu benimseyebilmesi için onu bilmesi, bilmesi için de sürece dahil edilmesi ve yönlendirilmesi gerekir. Mülk sahipleri ve kullanıcılar süreci ve koruma gerekçelerini bilmedikleri için, çoğu zaman tepeden inme kararlar olan koruma kararlarına karşı bir direnç göstermektedirler. İtiraz etmenin, koruma kararlarını değiştirme yönünde baskı yapmanın, koruma kararlarını delmek için yollar aramanın en temel nedeni bilgi eksikliğidir. Bu nedenle Bademli (2005: 30) bilgilendirmeyi kamu yararı adına koruma kararı alındığı kabulünü sağlayacak ilk aşama olarak görmektedir.

Mülk sahiplerinin ve kullanıcıların mağduriyetinin önlenmesi

Koruma politikaları ve uygulamalarında kamu yararı tartışmasına ilişkin temel nokta koruma ekonomisidir (Bademli, 2005: 31). Koruma kararlarının uygulanabilmesi amacıyla kaynağın nereden temin edileceği ve koruma uygulamalarının kamuya getirdiği maliyetin ve yükün hesaplanması, merkezi bir planlama ve güçlü bir kamu ekonomisi gerektiren önemli hususlardır (Keskinok, 2006: 235). Koruma kararlarının uygulanabilmesi ve kamu yararı adına sürdürülen koruma işlemlerinden kaynaklı maliyetlerin kamu tarafından üstlenilmesi, bu amaçla sahipliliğin değiştirilmesi gerekmektedir. Taşınmaz kültür varlığı açısından zengin, ancak ekonomik kaynağı kısıtlı olan ülkemizde kamulaştırma, takas, istimlak, özelleştirme gibi sahipliliği değiştirmeye yönelik araçlar tam olarak devreye sokulamamaktadır. Bu araçların işletilmesinin ise uzun, karmaşık ve yorucu bürokratik bir süreç olması ve uzun vadede spekülatif ekonomik kazanç beklentisi, kullanıcıların böylesi bir sürece girmekten kaçınmasına ve sahiplilik değişimine çok sıcak bakmamalarına yol açmaktadır. Sahipliliğin bu kadar kolay değiştirilememesi nedeniyle korumadan kaynaklı maliyetlerin ve korumaya ilişkin ödev ve sorumlulukların sadece mülk sahipleri ve kullanıcılar üzerine yüklenilmemesi, bunların kamu tarafından da etkin bir biçimde paylaşılmasına yönelik politikaların üretilmesi gerekmektedir.

Sonuç

1982 Anayasası'na göre *devlet malı*, uluslararası antlaşmalara göre *insanlığın ortak mirası* niteliğinde olan taşınmaz kültür varlıklarının korunması konusunda sorumluluk ve yetki asıl olarak kamudadır. Korumaya ilişkin merkezi birim olan Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu korumaya ilişkin politikaları oluşturmakta ve ilke kararlarını belirlemekte; yerelde ise Koruma Bölge Kurullarına, taşınmaz kültür varlıklarına ilişkin

hazırlanacak plan ve projelerde *yere özgü ve yerin niteliğine bağlı* kararların verilip verilmediği ve koruma müdahaleleri geliştirilip geliştirilmediğinin ilgili mevzuat ve ilke kararları çerçevesinde denetlenmesi yetkisi vermektedir. Ancak, yetersiz kaynak ve teknik personel nedeniyle koruma bölge kurulları taşınmaz kültür varlıklarına ilişkin etkin ve hızlı karar alamamakta, alınan kararların uygulanıp uygulanmadığı denetlenememektedir. Ara bir mekanizma olarak önerilen ve yeni yeni kurulmaya başlayan Koruma Uygulama Denetim Büroları ise henüz tam işlemeye başlamamış, kurulduğu bazı bölgelerde ise proje onaylama ofisi olmaktan öteye gidememiştir. Kurumsal olarak kamunun koruma politikalarını ve uygulamalarını tam olarak işletememesi durumunu Bademli (2007: 52-53) *emanetçilik* olarak değerlendirmekte ve bu tarz bir sahiplenme mekanizmasının ülkemizde "sahipsizlenme mekanizmasına" dönüştüğünü belirtmektedir. Koruma politikaları ve uygulamalarında zedelenen ve sorgulanan kamu yararı ilkesinin yeniden tesis edilebilmesi için kurumsallaşmanın baştan düzenlenmesi, sahipliliğin net bir biçimde tanımlanması, denetim mekanizmalarının aktif bir şekilde işletilmesi ve sorumlulukların kamu tarafından paylaşılması gerekmektedir. Kamunun taşınmaz kültür varlıklarını koruma sorumluluğu ve koruma politikaları ve uygulamalarını denetleme yükümlülüğünün ötesinde, toplumu oluşturan her kesiminin, insanlığın ortak mirası olan taşınmaz kültür varlıklarına sahip çıkması ve koruma konusunda bir bilincin oluşması gerekmektedir. Tariflenen bu gerekliliklerin yerine gelebilmesi için pasif bir koruma anlayışından aktif koruma sürecine geçilmesi gerekmektedir (Bademli, 2007: 54-56).

Koruma yazınında ve korumaya ilişkin uluslararası antlaşma metinlerinde sık sık vurgu yapılan *aktif koruma anlayışının* bir yansıması olarak, ülkemizde 2004 yılında koruma mevzuatında kapsamlı bir düzenlemeye gidilmiş, aktif koruma anlayışına ilişkin bazı temel kavramlar bu düzenleme kapsamında mevzuat içerisinde yer alabilmiştir. Ancak katılımcı bir koruma süreci işletebilmek ve aktif koruma anlayışının hakim olabilmesi için birebir çevirisi yapılmış olan yasa hükümlerinin ötesinde⁶, bunların nasıl işletilebileceğine yönelik politikaların oluşturulması önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Ahunbay, Z. (2002) "National Reports – Turkey", Heritage at Risk: ICOMOS World Report 2002/2003 on Monuments and Sites in Danger, [<http://www.international.icomos.org/risk/2002/turkey2002.htm>], (e.t. 12 Ekim, 2011).
- Aktüre, S. (2003) "Plancı Gözüyle Son Yirmi Yılda Kentsel Korumanın İç ve Dış Dinamikleri", içinde *Her Dem Yeşil Yapraklı Bir Ağaç – Cevat Erder'e Armağan*, s. 81-112, (der.), Neriman Şahin Güçhan, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.

⁶ 5226 sayılı Kanun'a ilişkin değerlendirme için bakınız, Mardan, Emre ve Şahin Güçhan, Neriman (raportör) (2005) "14.07.2004'de TBMM'nce kabul edilen 5226 sayılı, "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun"la ilgili olarak ODTÜ Mimarlık Fakültesi Görüşü, 25 Temmuz 2004", içinde *Türkiye'de Doğal ve Yapılı Çevrenin Dönüşümüne İlişkin Yasal Düzenlemeler*, s.55-78, (der.). Neriman Şahin Güçhan ve Serap Kayasü , ODTÜ Mimarlık Fakültesi Ara-Yayın Serisi, 2005/1, Ankara.

- Altınörs Çırak, A. (2010) "Koruma Toplumsal ve Kültürel Boyutu Neden Önemli? Biz Nasıl Bakıyoruz?", *Planlama*, 2010/1, s. 29-37.
- Amsterdam Deklerasyonu (1975) "Declaration of Amsterdam", 25 Ekim 1975, Amsterdam: Avrupa Konseyi, içinde *International Documents Regarding the Preservation of Cultural and Natural Heritage*, s. 159-165, (der.), Emre Madran ve Nimet Özgönül, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Asatekin, G. (2004) *Kültür ve Doğa Varlıklarımız: Neyi, Niçin, Nasıl Korumalıyız?*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi (1985) "Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe", 19 Aralık 1954, Avrupa Konseyi, Paris, içinde *International Documents Regarding the Preservation of Cultural and Natural Heritage*, s. 284-290, (der.), Emre Madran ve Nimet Özgönül, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Bademli, R. (2005) *Doğal, Tarihi ve Kültürel Değerlerin Korunması*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Bademli, R. (2007) "Kentsel Planlama İşliği Notları", içinde *Kentsel Planlama Kuramları*, s. 35-58, (der.), Melih Ersoy, İmge Kitapevi, Ankara.
- Carman, J. (2002) *Archaeology and Heritage: An Introduction*, Continuum, London.
- Cooper, M. A.; Firth, A.; Carman, J. ve Wheatley, D. (der.) (1995) *Managing Archaeology*, Routledge, London.
- de la Torre, Marta ve Mason, Randall (2002) "Introduction", içinde *Assessing the Values of Cultural Heritage*, s. 30, (der.), Marta de la Torre, The Getty Conservation Institute, Los Angeles.
- Demas, M. (2002) "Planning for Conservation and Management of Archaeological Sites: A Value-Based Approach", içinde *Management Planning for Archaeological Sites*, s. 27-50, (der.), Jeanne Marie Teutonice ve Gaetano Palumbo, The Getty Conservation Institute, Los Angeles.
- Dünya Mirası Sözleşmesi (1972) "Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage", 16 Kasım 1972, UNESCO, Paris, içinde *International Documents Regarding the Preservation of Cultural and Natural Heritage*, s. 119-130, (der.), Emre Madran ve Nimet Özgönül, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Firth, A. (1995) "Ghosts in the Machine", içinde *Managing Archaeology*, s. 51-67, (der.), Malcolm A. Cooper, Anthony Firth, John Carman ve David Wheatley, Routledge, London.
- Göğebakan, Y. (2009) "Kültür Varlıklarının İnsanlığın Ortak Mirası Olduğu Görüşü", *Sanat ve İnsan*, Sayı: 2, [<http://www.sanatveinsan.com/makale-oku.php?MakaleId=8>], (e.t. 12 Ekim, 2011).
- Göksu, E. (1995) "Modernist Planlama Anlayışında Doğal Sit Alanlarına Yönelik Pozitivist – Determinist Yaklaşım Eleştirisi", *Planlama*, 95 / 1-2, s.21-24.
- Henry, S. L. (1993) *Protecting Archaeological Sites on Private Lands*, United States Department of Interior, United States National Park Service, Cultural Resources and Interagency Resources Division.
- Keleş, R. (2000) "Kent ve Çevre Değerleri Bağlamında Kamu Yararı Kavramı", içinde *Mekan Planlama ve Yargı Denetimi*, s.1-14, (der.), Melih Ersoy ve H. Çağatay Keskinok, Yargı Yayınevi, Ankara.
- Keskinok, Ç. (2006) "Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunmasında "Koruma-Gelişme İkilemi"", içinde *Kentleşme Siyasetleri*, s.229-237, Kaynak Yayınları, Ankara.
- Kiper, P. (2004) "Küreselleşme Sürecinde Kentlerimize Giren Yeni Tüketim Mekanları ve Yitirilen Kent Kimlikleri", *Planlama*, 2004/4, s.14-18.
- Kiper, P. (2005) "Koruma Amaçlı İmar Planı Kavramına Eleştirel Bir Bakış" *Planlama*, 2005/1, s. 26-27.
- Kurucu, B. (2008) "3194 Sayılı İmar Kanunu ile Planlama ve İmar Kanunu Tasarısı Taslağı'nın Kamu Yararı Kavramı Açısından Değerlendirilmesi" *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Sayı: XXX, [<http://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/yayinlar/EkonomikSorunlarDergisi/sayi30/sehirplanlama.pdf>], (e.t. 12 Kasım, 2011).
- Lipe, W. D. (1984) "Value and Meaning in Cultural Resource", içinde *Approaches to the Archaeological Heritage: A Comparative Study of World Cultural Resource*

- Management Systems*, s. 1-11, (der.), Henry Cleere, Cambridge University Press, Cambridge.
- Madran, E. ve Özgönül, N. (2005) *Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması*, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara.
- Mason, R. ve Avrami, E. (2002) "Heritage Values and Challenges of Conservation Planning", içinde *Management Planning for Archaeological Sites*, s.13-26, (der.), Jeanne Marie Teutonice ve Gaetano Palumbo, The Getty Conservation Institute, Los Angeles.
- Merryman, J. H. (1989) "The Public Interest in Cultural Property" *California Law Review*, Vol. 77, No. 2 (Mar., 1989), s.339-364.
- Middleton, V. (1994) "Vision, Strategy and Corporate Planning: An Overview", içinde *Manual of Heritage Management*, s. 3-11, (der.), Richard Harrison (ed.), Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Nara Dökümanı (1995) "Nara Document and Authenticity", 05 Kasım 1995, ICOMOS/ICCROM, içinde *International Documents Regarding the Preservation of Cultural and Natural Heritage*, s. 503-504, (der.), Emre Madran ve Nimet Özgönül, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Orbaşlı, A. (2008) *Architectural Conservation*, Blackwell Publishing, Oxford.
- Pearson, M. ve Sullivan, S. (1995) *Looking after Heritage Places: The Basics of Heritage Planning for Managers, Landowners and Administrators*, Melbourne University Press, Melbourne.
- Tekeli, İ. (1991) "Mülkiyet Kurumu, Kamu Yararı Kavramı ve İmar Planları Üzerine", içinde *Kent Planlaması Konuşmaları*, Mimarlar Odası Yayını, Ankara.
- Throsby, D. (2003) "Sustainability in the Conservation of the Built Environment: An Economist's Perspective", içinde *Managing Change: Sustainable Approaches to the Conservation of the Built Environment*, Proceedings of the 4th Annual US/ICOMOS International Symposium organized by US/ICOMOS, Program in Historic Preservation of the University of Pennsylvania and the Getty Conservation Institute, 6-8 Nisan 2001, s. 3-10, (der.), Jeanne Maria Teutonico ve Frank Matero, The Getty Conservation Institute, Los Angeles.
- TMMOB Şehir Plancıları Odası Koruma Komisyonu (Üyeler: Elif Aksu, A. Mustafa Ayten, Melike Erdoğan, Mehmet Tuncer) (1995) "Türkiye'de Toplumsal Gelişme Sürecinde, "Kentsel Koruma"nın İşlevinin Yeniden Tanımlanmasına Yönelik Öneriler", *Planlama*, 95/ 1-2, s.60-64.
- Tuna, N. (1998) "Çevresel Etki Değerlendirme Çalışmalarında Arkeolojik Kültür Mirasının Korunması", *Arkeoloji ve Sanat*, sayı: 85, s.39-48.
- Tuna, N. (2004) "Sustainability in Cultural Heritage Management, Setting Strategies of Cultural Heritage Preservation with Modern Development", içinde *Mersin Region Steeped in Ancient History and Culture*, s.62-64, (der.), Emel Erten ve Benin Ergenç, Mersin.
- Uçar, M. (2007) *Assessment of User-Ascribed Values for Cultural Properties in Relation with Planning Process, Case Study: Tarsus*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Ana Bilim Dalı, Orta Doğu teknik Üniversitesi, Ankara.
- Venedik Tüzüğü (1964) "Venice Charter", 31 Mayıs 1964, ICOMOS, içinde *International Documents Regarding the Preservation of Cultural and Natural Heritage*, s. 31-34, (der.), Emre Madran ve Nimet Özgönül, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.